

De collaboratie en de repressie in de Vlaamse roman : 1945 - 1985

Katrien CREYF

Over collaboratie en repressie in Vlaanderen is enorm veel geschreven en gediscussieerd. Ook nu nog geraakt men niet uitgepraat over deze problematiek; dit bewijzen recente publikaties en TV-programma's. Hoe die periode echter in de literatuur tot uiting komt, is nog nauwelijks onderzocht. Nochtans kan men uit romans die dit onderwerp behandelen indirect heel wat informatie halen. Hoewel het niet om wetenschappelijke werken gaat die als doel hebben strikt waarheidsgetrouw de werkelijkheid weer te geven, onthullen die boeken wel hoe deze periode beleefd en vooral hoe ze verwerkt werd. Deze bijdrage belicht Vlaamse romans die verschenen zijn tussen 1945 en 1985, en wil de beeldvorming over deze bewogen periode in de Vlaamse geschiedenis nagaan. Ons staan hierbij twee doelstellingen voor ogen. Vooreerst onderzoeken wij of er een evolutie vast te stellen is in de manier waarop collaboratie en repressie in beeld gebracht worden. Oordelen de auteurs, naarmate de oorlog en zijn nasleep verder af liggen, anders, eventueel milder over deze problematiek dan hun voorgangers uit de onmiddellijke naoorlogse jaren? Vervolgens gaan we na of er inzake collaboratie en repressie een links-rechts polarisatie in de literatuur aanwezig is, m.a.w. : is de ideologische strekking van de auteur bepalend voor zijn kijk op deze problematiek?

De romans die we bij dit onderzoek gebruikten, werden op de eerste plaats geselecteerd op basis van de bekendheid van de auteur. Aangezien het gaat over de beeldvorming van de collaboratie en de repressie, leek het aangewezen om precies die schrijvers te kiezen die het meest tot die beeldvorming konden bijdragen. Het kwam er dus op aan auteurs te nemen die bekend zijn wegens hun literaire kwaliteiten en/of wegens hun uitgesproken standpunten terzake, zoals Valère Depauw of Jet Jorssen. Rekening houdend met dit laatste criterium werden de romans in drie categorieën ingedeeld: vooreerst de verzetsromans, vervolgens de werken waarvan de schrijvers zelf door de repressie getroffen werden, en tenslotte die romans waarvan de auteurs geen expliciet engagement hadden tijdens de bezetting.

Bij het onderzoek viel vooreerst op dat er in Vlaanderen heel weinig over het v e r z e t geschreven werd in tegenstelling b.v. tot Nederland, dat al vanaf de eerste naoorlogse jaren overspoeld werd met romans die de „weerstand” uitermate heroïsch afbeeldden. In de weinige Vlaamse verzetsromans was er

geen sprake van verheerlijking van de heldendaden. Het verzet voelde zich integendeel ontgoocheld en gedesillusionneerd door het besef dat de naoorlogse maatschappij niet die was waarvan het had gedroomd. Vooral de hoop dat de bevrijding gerechtigheid zou brengen, bleek ijdel te zijn. In *Winst en verlies* (1945) van de socialistische auteur Albert Van Hoogenbemt komt dit gevoel goed tot uiting. De textielwever die geweigerd had voor de Duitsers te werken en daardoor verarmd uit de oorlog kwam, was na de oorlog verbitterd omdat „de dag van het oordeel niet kwam en hij zoveel onrechtvaardigheid zag gebeuren” (p. 30 en 49). Dat sommige economische collaborateurs niet gestraft werden, stuitte hem tegen de borst. „Bij de menschen gaat het niet zoals bij de visschen, bij ons glippen de grootsten, de diksten het gemakkelijkst door de mazen van het net” (p. 40). Het verzet zelf werd eveneens opstandig, toen het zag dat er bij de bevrijding zoveel „weerstanders van het laatste uur” opdoken: „Er waren thans overal weerstandsgroepen, het leek wel of het land vergeven was van de weerstanders. Hij had het geweten toen hij nog ginds was, dat hun strijd nutteloos zou zijn, dat er dadelijk lui zouden klaarstaan om er op één of andere wijze munt uit te slaan ... De halve vaderlanders” (p. 245), aldus een ontgoocheld verzetsman uit de roman *Alleen de doden ontkomen* (1947) van Piet Van Aken. Ook de ontworteling en de aanpassing aan het naoorlogse leven zorgden voor problemen. Bovenstaand verhaal is daar een voorbeeld van. Een positief aspect bij de verzetsromans is wel de klemtoon die gelegd wordt op de solidariteit onder de weerstanders tijdens en ook na de oorlog. Sommige auteurs beschrijven ook de moed en de heldendaden, maar relativeren die. Gewetensconflicten bij wraakacties door de Duitsers of de angst bij sabotagedaden krijgen immers eveneens de aandacht. Zo behandelt Valeer Van Kerkhove in *De gijzelaars* (1977) de problematiek van onschuldigen die door de Duitsers gefusilleerd werden als represaillemaatregel voor sabotage. De man die verantwoordelijk was voor de sabotagedaad ging na 22 jaar nog steeds gebukt onder schuldgevoelens. Zijn eigen vrouw schilderde haar „held” daarenboven allerminst positief af. „Ten slotte lieveling heb jij een mens neergeschoten en vijf anderen laten neerschieten, en deze mens heb jij uit de wereld verbannen. Ik weet dat dit één zijde van de medaille is. De medailles die je gekregen hebt, zijn de andere zijde” (p. 134).

De tweede categorie romans, die waarvan de auteurs geen expliciet engagement hadden tijdens de bezetting, tonen ook de negatieve aspecten van het verzet. Zo schildert Frans Van Isacker in *De wereld verandert* (1948) en in *Maar er is een uitweg* (1949) de leden van het verzet zelfs af als „criminele dweepers ... Meer haat dan verstand. Een bende haaien zonder hersens” (II, p. 76). In vele romans wijst men op het onderscheid tussen de echte patriotten die beredeneerd „hun plicht” deden, en de weerstanders van het laatste uur, die pas bij de bevrijding hun „heldenmoed” tentoon spreidden. In *Mijn kleine oorlog* (1947) beschrijft Louis Paul Boon de bevrijding als volgt: „Wij juichten de Engelsen toe en de Amerikanen en de Canadezen en de Schotten en de

jongens van de witte brigade alhoewel ik er verscheidene bij zag die gisteren nog bij de zwarte brigade waren ...'' (p. 96).

Tegenover de kritische houding ten aanzien van het verzet staat de mildere visie op de collaborateurs, vooral op degenen die uit ideologische, politieke motieven met de Duitsers samenwerkten. Men toonde over het algemeen een zeker begrip voor hun vlaamsgezindheid of diepgelovigheid die hen in de armen van de Duitsers dreef. In de roman *Zwart en wit* (1948) van Gerard Walschap werd Jan Gillis, zoon van socialistische middenstanders, Duitsgezind o.i.v. het manifest van Hendrik De Man. Bij de bevrijding, als gewezen Oostfronter ter dood veroordeeld, zag hij zichzelf als een misleid idealist. „Ik ben niet slecht en niet schuldig. Ik heb mij te goeder trouw vergist en te goeder trouw gedacht het goed te maken'' (p. 223-224). Zijn houding was volkomen anders dan die van zijn vriend Walter, eveneens Oostfronter. Die verheerlijkte immers zijn ideaal tot het bittere einde. „Hij was bereid te sterven voor zijn geloof in de heilige oorlog tegen het communisme'' (p. 31). Die drijfveer van het anti-bolsjevisme, dat toen sterk aanwezig was in het katholieke Vlaanderen en aangewakkerd werd door de Spaanse burgeroorlog, vinden we in vele romans terug, zoals in de trilogie *Toen wij allen samen waren, Mijn huis in de verte* en *Leven in de zon* (1978) van Aster Berkhof. De „nonkel-pater'' van de familie de Stobbelaere had bewondering voor Hitler, omdat hij „de kruistocht tegen het rode barbarendom predikte. In naam van de christelijke beschaving riep hij de jeugd van Europa op om met hem ten strijde te trekken tegen het communisme'' (II, p. 142). Ook Hugo Claus toont in *Het verdriet van België* (1983) aan hoe een flamingantische, kleinburgerlijke familie door haar eng katholiek milieu en haar gebondenheid aan autoritair gezag tot samenwerking met de Duitsers kwam.

Bij Van Isacker in *De wereld verandert* (1948) komt een ander soort idealisme van de collaborateurs aan bod, ingegeven door flamingantische gevoelens. Herman, de schoonzoon van de familie Toorop rond wie het hele verhaal draait, zag in de Duitse bezetting een mogelijkheid om een einde te stellen aan de Vlaamse onderdrukking. Hij aanvaardde dan ook een betrekking bij het Ministerie van Economische Zaken, zeer tot ongenoegen van de familie. Hij verdedigde zich als volgt: „België kennen wij niet, verraden dat is nonsens. Wat voor trouw en dankbaarheid zijn wij België verschuldigd?'' (p. 101).

De strijd voor de emancipatie van Vlaanderen vormt trouwens in de meeste romans een van de hoofdmotieven tot collaboratie. Zo ook in *De zure druiven* (1952) van Gaston Duribreux. Een SS-er, die naar het Oostfront trok, deed eveneens een beroep op het Vlaamse idealisme om zijn houding te verklaren. „Mijn eerste gedachte, toen ik naar 't Oostfront ging, was aan de heropstanding van Vlaanderen mee te helpen, met mijn daad, met het offer van mezelf, onze cultuur te bevorderen en duurzaam te vestigen'' (p. 119). De personen uit deze groep werden meestal voorgesteld als misleide idealisten, voor wie men een zeker begrip kon opbrengen. Dit in tegenstelling tot de profiteurs en

de misleiders zoals de woekeraars van de zwarte markt, de opportunisten en de avonturiers die uit eigenbelang handelden en die dan ook veroordeeld werden. De economische collaborateurs vormden dan weer een groep apart. Zij werden niet altijd met de profiteurs gelijkgesteld. Zo had Boon aandacht voor de armoede en de werkloosheid waardoor sommigen hun diensten aan de Duitsers aanboden. Walschap en Van Isacker verwezen naar de Galopindoctrine als verdediging voor de ondernemers die beslisten voor de Duitsers te werken. Men maakte dus een onderscheid naar gelang van de motieven van waaruit iemand collaboreerde: er bestonden m.a.w. gradaties onder de foute Belgen.

Wanneer de schrijvers het over de r e p r e s s i e hebben, reageren ze vooreerst scherp tegen de excessen waarmee de bevrijding gepaard gegaan is. De volkswroede zou zich vooral gericht hebben tegen de collaborateurs die niet gevluht waren, dus de kleine incivieken. Men klaagde tevens aan dat ook familieleden van „zwarten” de gruwelijkheden moesten ondergaan en dat zelfs totaal onschuldigen het slachtoffer van wraak konden worden. Zo beschrijft Hubert Lampo in *De eerste sneeuw van het jaar* (1985) hoe een lerares Grieks als vrouw van een SS-er, met wie ze gebroken had, door haar schooldirecteur bij het verzet werd aangegeven. Dit deed hij uit wraak omdat ze hem had afgewezen. Ook bij Walschap wordt er op gewezen hoe persoonlijke vetes de oorzaak van repressie t.o.v. onschuldigen konden zijn. Hiermee hangt de veelgeuite kritiek samen dat vooral de kleine collaborateurs gestraft werden, maar de grote voormannen van zowel de politieke als de economische collaboratie door de mazen van het net glipten. Zo plaatste Clem Schouwenaars in de familiechroniek *Emily Beyns of het heilige zwijgen* (1981) de vlaamsgezinde Arthur Beyns, die nooit actief gecollaboreerd had, tegenover zijn fascistische broer Florent die zich bij de bevrijding van een echte nazi tot een vaderlandslievend verzetsman ontpopte. Arthur werd als Duitsgezinde slachtoffer van de repressie in tegenstelling tot Florent, die zijn macht misbruikte om zijn straf te ontlopen. Schouwenaars beschrijft de gevoelens van Arthur als volgt: „Reeds van bij het begin van die lange maanden in de cel heeft hij begrepen dat hij, en hij alleen van heel die schijnheilige familie het kind van de rekening geworden was ... Van voor de oorlog was hij geïnfecteerd door anticommunistische en anti-joodse propaganda. Het werd een overtuiging waar hij enthousiast voor uitkwam. En hij geloofde erin. Daarin lag precies het enorm verschil met de andere leden van de clan. Zij deden maar alsof ze erin geloofden, zolang dit in hun winkel paste” (p. 315). Vervolgens neemt men ook de werking van het gerecht op de korrel. Het zou niet objectief geoordeeld hebben en vaak vergissingen hebben begaan. Zo merkte de jurist Van Isacker in zijn reeds genoemde roman cynisch over de bevrijding op: „Wie in België zit niet achter slot en grendel? Leve de democratie en de grondwettelijke vrijheden” (II, p. 210).

Ook in de romans geschreven door de slachtoffers van de repressie werd de bestraffing van het incivisme in een uiterst negatief daglicht geplaatst. De kri-

tiek uit de vorige categorie romans, nl. de volkswuede, het bestraffen van onbeduidende collaborateurs en de partijdige houding van het gerecht kwamen ook hier naar voren. Ernest Claes benadrukt in *Cel 269* (1951), het dagboek van zijn internering, de onrechtvaardigheid van de krijgsraad. Hij spreekt over „de barbaarsheid van de tijd, van auditeurs en rechters” (p. 155). In *De levenden en de doden* (1959), geschreven door André Demedts, verwoordt de auteur waarom het systeem van berechting allerminst objectief kon verlopen. Volgens Demedts gold immers als algemeen principe dat „1 moet boeten voor 10 anderen omdat de bevolking eist dat er gestraft wordt; onmiddellijk en onmeedogend” (p. 282).

De schrijvers die de repressie aan den lijve ondervonden hebben, wezen ook extra op de wreedheid in de interneringskampen. De pesterijen en de vernederingen, de eenzaamheid en de moeilijkheden die hun getroffen gezinnen ondervonden, werden in de verf gezet, terwijl men de collaboratiedaden minimaliseerde. Op die manier poogde men de verontwaardiging van de lezer op te wekken.

In de beschrijving van de collaboratie plaatste men een klemtoon op het idealisme. Het vechten voor de Vlaamse zaak en/of voor het christendom staan hierbij centraal. Waar Ivo Michiels in *Het vonnis* (1949) nog geen oordeel velde, wees Valère Depauw vooral op de onschuld van die mensen. In zijn romans *Niet jammeren broers* (1949) en *Toch lammeren broers* (1950) luidt de hoofdgedachte dat de meeste gevangenen incivieken onschuldig zijn en hun internering op misverstanden berust. Zo beschrijft de auteur hoe een kind van dertien jaar als collaborateur werd beschouwd. „Of hij nu Gestapo was geweest of Oostfrontstrijder, of referendaris van één of ander Duits cultureel werk moet nog uitgemaakt worden”, merkt Depauw cynisch op (I, p. 118).

Van schuld is in deze categorie romans geen sprake. Er wordt daarentegen onderstreept hoe die mensen volgens hun geweten hebben gehandeld en ze worden dan ook positief gewaardeerd. In *Aanvaard het leven* (1956) van Filip de Pillecijn voelde Paul Danneels, gewezen lid van het Vlaams Legioen, zich niet schuldig. Hij had immers tot het bittere einde gestreden voor een ideaal. Toen hij aan zijn vriend de ontgoochelingen aan het Oostfront beschreef, omdat de beloften aan de Vlamingen niet vervuld werden, zei hij: „Het doel waarvoor wij gekomen zijn, bleef. En wij konden onze daden niet verloochenen. Ik heb geen spijt gevoeld dat ik gebleven ben” (p. 15).

Het beeld van de onschuldige idealist steekt scherper af door hem tegenover de economische collaborateurs te plaatsen die alleen uit persoonlijk winstbejag zouden hebben gehandeld en toch hun straf ontliepen.

Sommige schrijvers gingen zelfs over tot verheerlijking van de politieke incivieken en spraken graag over „het offer voor Vlaanderen”. Dit is het geval bij Jet Jorssen en Ward Hermans, die beiden gecollaboreerd hebben en van wie we de literatuur als revanchistisch kunnen bestempelen. Zo benadrukt Ward Hermans in *Jan van Gent* (1962) de verknechting van Vlaanderen als oorzaak van

de collaboratie. Hij spreekt i.v.m. de Oostfronters over „de schoonheid van de offerande van de besten onzer jeugd” (p. 61). Jet Jorssen op haar beurt heeft het in *Een tijd voor wolven* (1970) over „zij die gegrepen door de storm van nieuwe ideeën, droomden persoonlijk te kunnen meewerken aan de ideale volks- en volkerengemeenschap”. Voor die mensen was de oorlog „ondanks zijn brutaliteit en gruwelijkheid de schoonste tijd van ons leven” (p. 57). Beide auteurs rechtvaardigen de collaboratie vanuit hun flamingantische en sterk anti-communistische overtuiging.

Het hoeft geen verwondering te wekken dat in de romans die geschreven werden door slachtoffers van de repressie, het verzet uitermate negatief werd afgeschilderd. Vooral in de onmiddellijke naoorlogse jaren moest, naarmate de repressie harder aan de kaak gesteld werd, het verzet het des te meer ontgelden, zowel wat zijn activiteiten tijdens als na de oorlog aangaat. Zo stelt André Demedts in *De levenden en de doden* het verzet als zeer fanatiek voor. Een bevelhebber van de Witte Brigade beschouwde zijn taak bij de bevrijding als niet ten einde: „Eerst zullen wij de etterbuil uitsnijden en daarna zelf uitmaken wat ons te doen staat, naar onze burgerlijke bezigheden terugkeren of de leiding over het land in handen nemen” (p. 258). Sommige auteurs schrijven wel genuanceerder over de weerstand. Zo maakten ze een onderscheid tussen de patriotten die tijdens de oorlog hun leven riskeerden en diegenen die pas bij de bevrijding hun „moed” bewezen.

Keren we nu terug naar de doelstelling van ons onderzoek. We wilden eerst nagaan of de „strekking” van de auteur bepalend was voor het beeld dat hij over de collaboratie en repressie ophangt. Met andere woorden: stellen we een links-rechtspolarisatie in de literatuur vast? Mijns inziens moet op die vraag ontkennend geantwoord worden. Al van in de onmiddellijke naoorlogse periode immers zien we hoe de vaderlandsliefde en de heldendaden van het verzet gerelativeerd worden. De auteurs maakten duidelijk dat er bij de weerstand zowel avonturiers, profiteurs, vaderlanders van het laatste uur als echt overtuigde en gewetensvolle personen waren. Bij de collaborateurs wezen ze eveneens op die verscheidenheid. Verschillende motieven konden tot samenwerking met de Duitsers leiden. De ideologische politieke samenwerking werd eerder mild beoordeeld. De meeste auteurs toonden aan dat zowel bij „wit als zwart” heel wat kaf tussen het koren zat. Ze poogden dus eerder te komen tot een verzoening van de extremen dan tot een polarisering van de standpunten. Diezelfde indruk doet men ook op, als men nagaat hoe de repressie belicht werd. Nagenoeg door alle auteurs werden de excessen van de volkswuede beschreven. Ze klaagden aan dat vooral de kleinere collaborateurs getroffen werden in plaats van de grote incivieken. Nooit kwam het tot een oproep voor een hardere aanpak van het incivisme, één uitzondering niet te na gesproken (Van Hoogebemt, *Winst en Verlies*). Er werd overigens nagenoeg nooit expliciet gesteld dat de repressiepolitiek vooral gericht zou geweest zijn tegen de Vla-

mingen of dat ze harder zou geweest zijn voor hen dan voor de Walen. Alleen Ward Hermans beschouwde de bestraffing van het incivisme als een extra bewijs van de blijvende Vlaamse verknechting. Het ontbreken van een links-rechts polarisatie blijkt bovendien duidelijk, wanneer we vaststellen hoe de auteurs de houding van de Kerk belichtten. Het is immers niet zo dat enkel de „linkse” schrijvers de geestelijkheid in een negatief daglicht stelden. Vooral de repressieslachtoffers lieten niet na de laksheid van de Kerk aan de kaak te stellen; denken we bijvoorbeeld aan Claes, de Pillecijn en Depauw.

De tweede vraag die we ons stelden was of er bij de beeldvorming een evolutie door de tijd heen vast te stellen viel. Is er naarmate de oorlog en zijn nasleep verder af liggen, een grotere afstand of een mildere houding tegenover de problematiek te bespeuren? Ook hier moeten we, globaal gezien, ontkennend antwoorden. Opvallend is juist de continuïteit van de weergave van de collaboratie en de repressie in de literatuur. Al vanaf de jaren 1945-1950 immers, was de polariteit collaboratie - verzet niet aanwezig in de besproken werken; behalve dan bij Van Hoogenbemt. Over het algemeen schreven de auteurs niet in zuivere zwart-wit tegenstellingen, maar toonden ze aan dat landverraad of vaderlandsliefde geen eenduidige begrippen waren en pleitten ze voor verzoening.

De Koude Oorlog heeft blijkbaar geen diepgaande invloed op de beeldvorming gehad. De vroegere versies bleven, maar er traden wel auteurs naar voren die, getroffen door de repressie, uit de gevangenis vrijkwamen: Ernest Claes, Valère Depauw en Filip de Pillecijn. Zij veroordeelden sterk de repressie (wat ook in de vorige periode gebeurde) en vergoelijkten de collaboratie. Pas in hun latere publikaties evolueerden ze van een verontschuldiging en vergoelijking van het incivisme naar een verheerlijking. Die toon horen we ook bij de revanchistische auteurs als Ward Hermans en Jet Jorssen. Waar bij alle auteurs een mildere kijk op de collaboratie en een relativerende visie op het verzet constanten waren, namen vele slachtoffers van de repressie dus wel mettertijd hardere standpunten in.

Hazepad 17, 8200 Brugge